

УДК 351:305](477)

СУЧАСНИЙ МЕХАНІЗМ УПРОВАДЖЕННЯ ГЕНДЕРНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ

Л. В. Гонюкова,

доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри державної політики та суспільного розвитку, Національна академія державного управління при Президентові України

Н. С. Педченко,

аспірант кафедри державної політики та суспільного розвитку, Національна академія державного управління при Президентові України

У статті викладені ретроспективи впровадження сучасних механізмів забезпечення гендерної політики в Україні. Представлено стратегії досягнення гендерної рівності й утвердження принципів гендерної чутливості в національному механізмі забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків.

Серед багатьох перелічених інструментів механізмів визначені найважливіші: національні, регіональні, міжнародні та фінансові. Автори виділили склад системи органів, наділених повноваженнями у сфері забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків. Обґрунтовано висновки про необхідність запровадження національного та інституціонального механізмів розвитку гендерної рівності.

Ключові слова: національний механізм, державне управління, гендерна політика, гендерна рівність, рівність прав і можливостей, інституційна система механізмів.

L. Gonyukova,

Doctor of Sciences in Public Administration, Professor of the Department of Public Policy and Social Development, National Academy for Public Administration under the President of Ukraine

N. Pedchenko,

postgraduate student of the Department of Public Policy and Social Development, National Academy for Public Administration under the President of Ukraine

THE CURRENT MECHANISM FOR IMPLEMENTATION OF GENDER POLICY IN UKRAINE

The article describes the retrospective of implementation of modern mechanisms for implementing gender policy in Ukraine. The strategy to achieve gender equality and the establishment of gender sensitivity in the work of national mechanisms for ensuring equal rights and opportunities for women and men.

Among these variety of mechanisms instruments was identified the most important one, is the national, regional, international and financial. The authors highlighted all functions of public system for protecting of equal rights and opportunities for women and men. As a result, it was substantiated the needness of introduction of national mechanisms of gender equality, and activities that will improve their work.

Key words: national mechanisms, public administration, gender policy, gender equality, equal rights and opportunities, institutional system of mechanisms.

Л. В. Гонюкова,

доктор наук государственного управления, профессор, профессор кафедры государственной политики и общественного развития, Национальная академия государственного управления при Президенте Украины

Н. С. Педченко,

аспирант кафедры государственной политики и общественного развития, Национальная академия государственного управления при Президенте Украины

СОВРЕМЕННЫЙ МЕХАНИЗМ ВНЕДРЕНИЯ ГЕНДЕРНОЙ ПОЛИТИКИ В УКРАИНЕ

В статье изложены ретроспективы внедрения современных механизмов обеспечения гендерной политики в Украине. Изложены стратегии достижения гендерного равенства и утверждения принципов гендерной чувствительности в национальном механизме обеспечения равных прав и возможностей женщин и мужчин.

© Гонюкова Л. В., Педченко Н. С., 2016

Среди многих названных инструментов механизмов определены важнейшие: национальные, региональные, международные и финансовые. Авторы выделили состав системы органов, наделенных полномочиями в сфере обеспечения равных прав и возможностей женщин и мужчин. Обоснованы выводы о необходимости введения национального и институционального механизмов развития гендерного равенства.

Ключевые слова: национальный механизм, государственное управление, гендерная политика, гендерное равенство, равенство прав и возможностей, институциональная система механизмов.

Постановка проблеми. Становлення сучасного демократичного суспільства є складним трансформаційним процесом, який не може обійтися без гендерних перетворень. Якщо Українська держава прагне до демократичного розвитку, то уряд, насамперед, має орієнтуватися на світовий досвід та дотримуватися міжнародних стандартів. У 2000 р. 189-ма країнами на Саміті тисячоліття ООН була прийнята “Декларація Тисячоліття ООН, яка визначила всеосяжні рамки цінностей, принципів і ключових чинників за певними мандатами” [3]. Тоді забезпечення гендерної рівності було визначено третьою серед усіх цілей, зазначених у цій Декларації. На жаль, Україні не вдалося досягти збільшення гендерного співвідношення серед депутатів ВРУ та збалансувати співвідношення середнього рівня заробітної плати жінок та середнього рівня заробітної плати чоловіків.

На початку триденного Саміту зі сталого розвитку, 25 вересня 2015 р., 193 держави – члени ООН одностайно ухвалили сміливу нову глобальну програму з ліквідації бідності до 2030 року та забезпечення сталого майбутнього. Гендерна рівність займає п’яту позицію і передбачає досягнення гендерної рівності та розширення прав і можливостей жінок і дівчат [7]. Для того щоб трансформаційні процеси були ефективними в Україні, вони потребують системного законодавчого регулювання, яке має реалізовуватися за допомогою необхідних інститутів та інструментів.

Аналіз останніх публікацій. З питання розробки та впровадження, механізму та аналізу гендерної політики українськими науковцями і практиками підготовлено й опубліковано певний обсяг праць, що дає змогу скласти думку про якість гендерної політики, механізму та інструментів її впровадження. Такими вченими та експертами є М.Білинська, Т.Ганзицька, Л.Гонюкова, К.Левченко, Т.Марцинюк, Т.Мельник, О.Суслова, М.Скорик, Г.Фесенко та ін.

У 2008 р. Обласна організація Спільки жінок України, підприємство “Навчально-методичний центр” Федерації профспілкових організацій Чернігівської області видали навчально-методичний посібник “Впровадження гендерних підходів в діяльність державних органів влади, місцевого самоврядування та громадських організацій”. У

посібнику сформовані уявлення про сучасні гендерні проблеми в українському суспільстві та шляхи їх розв’язання.

У науці державного управління неабияк увага приділена питанням гендерної рівності, що мають як теоретичний характер, так і практичну спрямованість. Оскільки суспільство складається з жінок і чоловіків, не можна досягти сталого розвитку суспільства без реалізації гендерного механізму. Тому для забезпечення розвитку суспільства необхідно, щоб гендерний підхід став складовою державних політик/програм [2].

Проте прогалиною в цих дослідженнях останніх років є відсутність розгляду комплексного механізму впровадження гендерної рівності. Функціонування національного механізму забезпечення гендерної рівності свідчить про рівень демократичності держави та її соціальну зорієнтованість.

У 2011 р. був підготовлений та опублікований Фінальний звіт програми рівних можливостей та прав жінок в Україні, у якому описано структуру та роботу національного механізму забезпечення гендерної рівності в Україні на період до 2010 року [4]. Проте у зв’язку з адміністративною реформою і люстраційними процесами цей механізм суттєво змінився.

Отже, незважаючи на наявний доробок науковців, питання формування сучасного механізму впровадження гендерної рівності в Україні залишається відкритим.

Мета статті – проаналізувати зарубіжний досвід розвитку можливостей гендерного мейнстрімінгу в усіх сферах життя; розглянути наукові підходи до розуміння поняття “механізм” та сучасний стан національного механізму забезпечення прав і можливостей жінок і чоловіків. Надати пропозиції щодо ефективної діяльності національного механізму забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків.

Виклад основного матеріалу дослідження. На Першій Всесвітній конференції, присвяченій становищу жінок, яка проходила в Мексиці, були вироблені рекомендації з питань інституціоналізації забезпечення гендерної рівності. Завданням Четвертої Всесвітньої конференції стало поліпшення становища жінок шляхом їх активного залучення до всіх сфер суспільного та приватного

життя з метою забезпечення всебічної і рівної участі жінок у прийнятті рішень з економічних, соціальних, культурних і політичних питань. Завдання сформульовані та викладені в Пекінській Платформі дій, прийнятій у 1995 р., де відображаються нові міжнародні зобов'язання щодо забезпечення рівності, розвитку та миру для всіх жінок [9].

Результати Пекінської Платформи передбачають покращення становища жінок та розширення їх функцій. Пекінська Платформа визначає умови для ефективної дії інституційних механізмів. Цих умов усього чотири: підпорядкованість гендерних інститутів посадовій особі максимально високого рівня в уряді; децентралізоване планування, виконання та контроль з метою залучення неурядових організацій і громад з низового рівня і вище; наявність достатнього обсягу ресурсів у плані бюджетних коштів і забезпечення кадрами; можливість впливу на розробку урядом політики в усіх сферах. Частіше за все інституційний механізм представлений департаментами, відділами в міністерствах, що підпорядковуються прем'єр-міністру або президентові. Іноді створюються спеціальні посади міністрів з питань гендерної рівності. Для Скандинавських країн, а також Польщі, Естонії, Литви характерні такі інститути, як омбудсмен або агентства із забезпечення рівності.

У деяких країнах жінки-парламентарії створюють жіночі комітети, за допомогою яких вносять питання повноважень та рівності жінок у порядок денний роботи парламенту. У 1998 р. членами Естонської державної Асамблеї було створено Асоціацію жінок на рівні прийняття рішень та підтримки залучення жінок до політики. Такі ж механізми існують у Португалії (1995 р.), Литві (1997 р.), Франції (1999 р.) [2, с. 93–120].

Доцільним було б розглянути результат роботи інституційного механізму в деяких європейських країнах детальніше. За приклад візьмемо Данію та Швецію. Так, у Данії в 1975 р. була створена Рада з питань рівності. Після прийняття закону про рівність статей у 2000 р. була заснована посада Міністра з питань рівності, який відповідає за діяльність уряду в галузі рівності статей, а також координує роботу міністерств, спрямованих на забезпечення будь-якої рівності. Наступним структурним елементом став Національний центр досліджень і інформації з питань рівності статей, який є політично незалежною установою. Він проводить збирання інформації, підготовку та поширення документації, а також організовує дебати з проблем гендерної рівності.

Окремо слід сказати про так званих посередників в інституційному процесі регулювання і дослідження гендерних відносин у Швеції, роль яких виконують Шведський секретаріат з гендерних досліджень та ЗМІ. Основні завдання Секретаріату: здійснювати загальний огляд гендерних досліджень у Швеції; поширювати результати досліджень в академічній спільноті, серед політиків, у громадському секторі тощо; поглибити усвідомлення значущості гендерної тематики в суспільній свідомості шведського суспільства загалом і на державному рівні зокрема; проаналізувати статус і розвиток можливостей гендерного мейнстрімінгу в усіх сферах життя.

За даними Жіночого фонду ООН – ЮНІФЕМ, з 1987–2000 рр. кількість жінок у парламенті зросла в багатьох країнах. Особливо в Уганді, Аргентині на Багамських островах в Барбадосі, Австрії, Норвегії, Канаді, Швеції. Причиною цього стало встановлені гендерні квоти в політичних структурах влади для жінок. Наприклад, у Нідерландах і на Мальті це забезпечується встановленою гендерною квотою в політичних партіях. Основною причиною введення цих квот є активна діяльність жіночих організацій, національних рухів [1].

У Швеції інституційна модель процесів регулювання та дослідження гендерних відносин містить три основних елементи, які діють на рівні інституцій політики і держави: ухвалення рішень (“дія згори донизу”), вплив на ухвалення політичних рішень на рівні громадських ініціатив (представлених жіночим рухом Швеції – “дія знизу вгору”), досліджень гендерних відносин у шведському суспільстві на рівні інституцій освіти і науки, а також двох посередників та зв'язки між елементами і посередниками.

Міжнародний досвід доводить, що створення механізмів забезпечення гендерної рівності свідчить, наскільки ефективно держава може побудувати об'єднане, розвинуте та поступальне суспільство. Адже рівень захищеності прав жінок показує рівень розвитку суспільства, тому нехтування проблемами гендерної рівності ставить під удар усю систему державного управління.

Механізми забезпечення гендерної рівності – впорядкована система міжнародних, регіональних і національних організаційних структур державного і громадського характеру, діяльність яких спрямована на утвердження гендерних принципів у різних сферах соціального життя та гарантування здійснення вироблених ними гендерних стратегій і відповідної до них гендерної політики.

Їх головним завданням є здійснення контролю, оцінки, інформування про регулювання становлення гендерної рівності в країні. У своїй роботі “Творення суспільства гендерної рівності: міжнародний досвід” Т.Мельник на прикладі світового досвіду виділила кілька форм механізмів, які відрізняються своєю функціональністю, зокрема: міжнародні, регіональні, національні; інституціональні, організаційні, фінансові; правові й неправові; політичні, економічні, соціальні, культурні; теологічні, психологічні, прагматичні та ін. Усі діючі механізми захисту прав жінок поетапно формуються у ефективний інструмент забезпечення гендерної рівності та стають гарантією національних гендерних перетворень [7].

На думку Т.Мельник, інституціональні механізми це – створення органів, державних установ, призначення окремих посадовців у законодавчій і виконавчій владі, в органах місцевого самоврядування, які формують та реалізують державну гендерну політику; сприяння створенню та діяльності недержавних організацій гендерного спрямування; взаємодія органів влади та громадянського суспільства.

Правові механізми це – прийняття нормативно-правових актів для визначення засад та шляхів реалізації державної гендерної політики.

Організаційні, фінансові – це забезпечення державного фінансування, ведення освітньої та інформаційної діяльності, застосування інших форм державної та регіональної діяльності для реалізації державної гендерної політики.

Політичні, економічні, соціальні, культурні тощо – застосовуються для вироблення гендерних стратегій в окремих напрямках державної політики.

Психологічні, ідеологічні – запровадження в життєдіяльності суспільства принципів гендерної рівності.

Л.Гонюкова виділяє нормативно-регулятивний механізм; політико-адміністративний; інституційний механізм; організаційно-кадровий; освітньо-ідеологічний та фінансово-економічний механізми [2, с. 93].

Міжнародний механізм являє собою структури, що відкриті для гендерних перетворень. Об'єднавши їх, отримаємо систему статутних, договірних органів і спеціалізованих установ ООН, націлених на зміни у становищі жінки і чоловіка, розширення їхніх прав. Зазвичай такі структури гендерні відносини ставлять на перший план. Досвід гендерних трансформацій у діяльності різних організаційних структур на різних рівнях – міжнародному, регіональному і

національному – відображає соціальний час, що показує зміни в соціальній, зокрема в гендерній, тканині суспільства [7].

Міжнародні документи зобов'язують використовувати загальні та спеціальні механізми реалізації гендерної політики. Загальні механізми передбачають: 1) прийняття нормативно-правових актів, які забороняють дискримінацію, регулюють сфери суспільного життя з урахуванням гендерних особливостей, установлюють санкції за порушення правових норм; 2) політичні заходи, що вживають відповідними органами державної влади та главою держави.

Спеціальні механізми (“позитивна дискримінація” або “засоби посиленої підтримки”) запроваджуються або реалізуються тимчасово з метою усунення об'єктивних перешкод у реалізації жінками або чоловіками своїх прав та можливостей. Треба відмітити те, що спеціальні механізми використовуються доти, поки не буде встановлена рівність статей у конкретній сфері суспільних відносин [2].

Наразі інституційний механізм розвивається і трансформується. Якщо раніше він був спрямований на збільшення повноважень жінок, то тепер – на розробку політики, що регулювала б соціальне становище жінок і чоловіків. Варто погодитися з тим, що сьогодні проблема рівності жінок і чоловіків є нагальною і тому є потреба у довершених і чітко сформованих інституційних механізмах, які б забезпечили трансформацію гендерної рівності в загальнополітичну стратегію в різних сферах.

Однак, наша увага буде зосереджена на національному механізмі. Відповідно до Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації стосовно жінок кожна країна сама розробляє власний національний механізм запровадження гендерної рівності. Після ухвалення Закону України “Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків” в 2005 р. набуває розвитку національний механізм забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків, який складається із системи органів, наділених повноваженнями у цій сфері, до яких належать: Верховна Рада України, Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, Кабінет Міністрів України, центральні виконавчі органи влади, органи місцевого самоврядування, добровільні об'єднання громадян. Структура і основні функції національного механізму визначені Законом України “Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків” та Указом Президента України “Про удосконалення роботи центральних і місцевих

органів виконавчої влади щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків” [10].

Верховна Рада України визначає основні засади гендерної політики держави, застосовує в законодавчій діяльності принцип забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків та здійснює парламентський контроль за виконанням законодавчих актів у цій сфері. У секретаріатах деяких із 29 комітетів Верховної Ради України призначено відповідальних за надання консультативної та методичної допомоги з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків (хоча за законом – мають бути у кожному комітеті). У Верховній Раді України працює підкомітет з питань гендерної рівності і недискримінації на чолі з Іриною Суисловою у складі комітету з питань прав людини, національних меншин і міжнародних відносин. У кінці 2014 р. створено Міжфракційне депутатське об'єднання “Рівні можливості” (МФО “Рівні можливості”) з метою відстоювання гендерної рівності, в тому числі в питаннях активного залучення жінок до суспільно-політичного життя. Серед пріоритетів об'єднання – боротьба з домашнім насиллям, захист прав жінок і дітей, створення рівних можливостей для чоловіків і жінок у різних сферах суспільного життя [8].

Уповноважений Верховної Ради України з прав людини відповідає за контроль за дотриманням прав та можливостей жінок і чоловіків. У Секретаріаті Уповноваженого працює Управління з питань дотримання прав дитини, недискримінації та гендерної рівності. Повноваження Уповноваженого було розширено у результаті внесення змін до Закону України “Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини” (2008 р.) [5].

Кабінет Міністрів України забезпечує проведення єдиної державної гендерної політики, розробляє і реалізує державні цільові програми щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, спрямовує і координує роботу органів виконавчої влади щодо забезпечення гендерної рівності тощо. Спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків визначено Міністерство соціальної політики України. У складі міністерства працює Департамент сімейної, гендерної політики та протидії торгівлі людьми, який, по суті, є координуючим органом з формування та реалізації гендерної політики в Україні. Створена Міжвідомча рада з питань сім'ї, гендерної рівності, демографічного розвитку, запобігання насильству в сім'ї та протидії торгівлі людьми при Міністерстві со-

ціальної політики для ефективної координації роботи всіх органів виконавчої влади. Діє Експертна рада з питань дискримінації за ознакою статі, яка створена з метою недопущення дискримінації, забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, запобігання гендерному насильству, протидії торгівлі людьми. Подібні ради створюються і на місцевому рівні. На місцевому рівні також діють міжвідомчі ради з питань сімейної політики, забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, запобігання насильству в сім'ї, протидії торгівлі людьми.

В облдержадміністраціях структурним підрозділом, на який покладено завдання щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок та чоловіків у всіх сферах життя суспільства, є департамент соціального захисту населення. Також у 8 регіонах України працюють радники голів обласних державних адміністрацій з гендерних питань.

При окремих райдержадміністраціях створені відповідні дорадчі органи з питань підтримки сім'ї, запобігання насильству в сім'ї та з гендерних питань, а також діють районні соціальні комплексні програми підтримки сім'ї та дітей, забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків. На підставі наданої місцевими адміністраціями інформації можна зробити висновок, що на регіональному рівні відбувається утвердження рівності прав і можливостей жінок і чоловіків у громадсько-політичній діяльності та повною мірою реалізуються вимоги ст. 24 Конституції України та Закону України “Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків”, створюються умови для забезпечення збалансованого представництва жінок і чоловіків у виборних органах влади всіх рівнів. Але проводиться робота не в усіх регіонах і недостатньо активно.

З метою реалізації заходів Державної програми забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2016 року, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 26 серпня 2013 р., Національне агентство України з питань державної служби здійснює видання статистичного довідника “Державна служба в цифрах”, в якому проводиться аналіз співвідношення кількості чоловіків/жінок до загальної чисельності державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування. З 2001 р. налагоджено збирання гендерно-чутливої статистики, наразі вона збирається за 113 показниками та кожні два роки видається статистична збірка “Жінки і чоловіки в Україні” [4].

Водночас вертикаль втілення гендерної політики достатньо слабка внаслідок реформування системи державного управління і місцевого самоврядування та оборонних пріоритетів. Існують міста і райони, області де немає уповноважених (координаторів) з питань забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків, відсутні консультативно-дорадчі органи, проблемами подолання дискримінації за ознакою статі або взагалі ніхто не займається, або робота проводиться формально. Для забезпечення гендерної рівності в українському суспільстві сьогодні не вистачає стратегічного бачення переваг гендерної політики.

Експертна оцінка потенціалу Мінсоцполітики щодо впровадження гендерної політики показала, що міністерству бракує повноважень, людських і матеріальних ресурсів, стабільності. На думку експертів, гендерна політика сьогодні не є пріоритетною для України через воєнну агресію. Рушійною силою гендерних перетворень є українські організації громадянського суспільства, міжнародні організації та численні проекти з гендерної проблематики, що фінансуються зовнішніми донорами. На початок 2015 р. було зареєстровано 1136 громадських жіночих організацій. Найдієвіші з них об'єдналися у Гендерну стратегічну платформу для координації спільної праці. Дієвим інструментом механізму формування гендерної політики є парламентські слухання.

Для ефективного функціонування національного механізму забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків гендерний принцип має бути інтегрованим у програми та бюджети

на всіх рівнях. Важливу роль відіграє міжсекторальний підхід, який передбачає введення посад радників з гендерних питань, діяльність консультативно-дорадчих органів з гендерних питань, створення та підтримку діяльності гендерних ресурсних та освітніх центрів. Розв'язання значених проблем дасть можливість досягати кращих результатів за рахунок як поєднання ресурсів різних відомств та програм, так і більш чіткого фінансування, для планування, розподілу та оцінки коштів, необхідних для забезпечення інтересів жінок і чоловіків.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Для вдосконалення роботи національного механізму забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків можна рекомендувати впровадити підвищення кваліфікації державних службовців, депутатів усіх рівнів з питань розробки, реалізації та моніторингу гендерної політики, гендерної статистики, гендерного бюджетування, гендерної обізнаності та чутливості.

Створення національного механізму забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків як сукупності засобів реалізації ними своїх прав і можливостей має відбуватися насамперед через формування гендерно чутливого законодавства та міжсекторальну співпрацю.

Перспективи подальших досліджень лежать у площині розробки методичних рекомендацій формування гендерно чутливої державної політики та впровадження гендерної рівності, організацію роботи інституційної системи державного управління.

Список використаних джерел

1. Восьма періодична доповідь про виконання Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок в Україні, 2014, Фонд народонаселення ООН в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.unfpa.org.ua/files/articles/4/51/CEDAW_3%20surveys_%20UKR.pdf
2. Гендерна політика в системі державного управління : підручник / Л. В. Гонюкова, Л. О. Воронько та ін. ; за заг. ред. М. М. Білинської. – Запоріжжя : Друкер. світ, 2011. – С. 93–120.
3. Декларація тисячоліття ООН – 2000 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_621
4. Державна служба в цифрах – 2015. Національне агентство України з питань державної служби [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.center.gov.ua/attachments/article/26/CSF_2015_UKR.pdf
5. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини [Електронний ресурс] : Закон України. –

References

1. United Nations Population Fund in Ukraine (2014), "Eighth periodic report on the implementation of the UN Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women in Ukraine", available at: http://www.unfpa.org.ua/files/articles/4/51/CEDAW_3%20surveys_%20UKR.pdf
2. Honiukova, L. (2011), *Henderna polityka v systemi derzhavnoho upravlinnia: pidruchnyk [Gender politics in public administration: tutorial]*, ed. by Bilyns'ka, M.M., Drukars'kyj svit, Zaporizhzhia, Ukraine.
3. The United Nations Organization (2000), "The UN Millennium Declaration", available at: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_621
4. National Agency for Civil Service (2015), "Civil service in figures", available at: http://www.center.gov.ua/attachments/article/26/CSF_2015_UKR.pdf
5. The Verkhovna Rada of Ukraine (1998), *The Law of Ukraine "On the Ukraine Parliament Commissioner for Human Rights"*, available at: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0%B2%D1%80>

- Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/776/97-%D0%B2%D1%80>
6. Мартиненко М. М. Гендерні аспекти в державно-му управлінні : навч. посіб. / М. М. Мартиненко. – Харків : Вид-во ХарПІ НАДУ “Магістр”, 2007. – 64 с.
 7. Мельник Т. М. Творення суспільства гендерної рівності: міжнародний досвід. Закони зарубіжних країн з гендерної рівності. – 2-ге допов. вид. / Т. М. Мельник. – Київ : Стілос, 2010. – 440 с.
 8. Міжфракційне об’єднання “Рівні можливості” дбатиме за гендер – Герашенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ipress.ua/ljlive/mizhfraktsiyne_obiednannya_rivni_mozhlyvosti_dbatyme_za_ender_gerashchenko_13414.html
 9. Пекинская Декларация и Платформа действий [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.un.org/womenwatch/daw/beijing/pdf/BDPfA%20R.pdf>
 10. Про вдосконалення роботи центральних і місцевих органів виконавчої влади щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків [Електронний ресурс] : Указ Президента України. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1135/2005>
 11. 2008–2011. Фінальний звіт Програма рівних можливостей та прав жінок в Україні. Проект “Підтримка впровадження національного гендерного механізму” [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://gender.org.ua/reports/EOWR_final_ukr.pdf
 12. Цілі розвитку тисячоліття ООН 2015 року. Досягнення Цілей Розвитку Тисячоліття та нова програма сталого розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.un.org.ua/ua/information-centre/news/2053>
 6. Martynenko, M.M. (2007), *Henderni aspekty v derzhavnomu upravlinni: Navchal'nyj posibnyk* [Gender aspects in public administration: Textbook], Publishers of the Kharkiv Regional Institute for Public Administration under the President of Ukraine “Mahistr”, Kyiv, Ukraine.
 7. Mel'nyk, T. M. (2010), *Tvorennia suspil'stva hendernoivivnosti: mizhnarodnyj dosvid. Zakony zarubizhnykh krain z hendernoivivnosti* [Creation of gender equality society: international experience. The laws of foreign countries on gender equality], 2nd ed., Stilos, Kyiv, Ukraine.
 8. Inter-factional Association “Equal Opportunities” will take care of gender – Heraschenko (2015), available at: http://ipress.ua/ljlive/mizhfraktsiyne_obiednannya_rivni_mozhlyvosti_dbatyme_za_ender_gerashchenko_13414.html
 9. The United Nations Organization (1995), “Pekin Declaration and platform of action”, available at: <http://www.un.org/womenwatch/daw/beijing/pdf/BDPfA%20R.pdf>
 10. The President of Ukraine (2005), Decree of the President of Ukraine “On improvement of central and local authorities to ensure equal rights and opportunities for women and men”, available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1135/2005>
 11. The project “Support to the implementation of the national gender machinery” (2011), “Final Report 2008–2011 “Equal Opportunities and Women’s Rights in Ukraine”, available at: http://gender.org.ua/reports/EOWR_final_ukr.pdf
 12. Millennium Development Goals in 2015, “2011 – Achieving the Millennium Development Goals and new sustainable development program”, available at: <http://www.un.org.ua/ua/information-centre/news/2053>